

УЧРЕЖДЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ «ГОМЕЛЬСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. Ф. СКОРИНЫ»

УДК 808.26-316.4:34

БУРАКОВА МАРЫНА УЛАДЗІМІРАЎНА

ЮРЫДЫЧНАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ
Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

10.02.01 - беларуская мова

Аўтарэферат
дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук

Гомель 2004

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Актуальнасць тэмы дысертацыі. Юрыдычная тэрмінасістэма прыцягвае даследчыкаў перш за ўсё значнасцю функцый, якія яна выконвае ў жыцці беларускага народа як спосаб выражэння юрыдычных паняццяў, узнікненне і развіццё якіх звязана з гісторыяй грамадства, развіццём яго сацыяльна-прававых інстытутаў.

Сучасная беларуская юрыдычная тэрміналогія, якая валодае ўласцівасцямі сістэмнасці, - значная па аб'ёму галіновая тэрмінасістэма, - з'яўляецца важным інструментам навуковага пазнання ў сферы грамадскіх адносін. Яна прайшла доўгі і складаны шлях развіцця і фарміравання, а аснову сучаснай юрыдычнай тэрміналогіі складаюць набыткі, звязаныя з тэрміналагічнымі запасамі мінулых стагоддзяў.

Юрыдычная лексіка беларускай мовы ў дыяхронным плане неаднаразова прыцягвала ўвагу даследчыкаў. Ёй прысвечаны кандыдацкія дысертацыі С.В. Паповай "Некаторыя юрыдычныя тэрміны дзелавак помнікаў беларускай пісьменнасці (на матэрыяле актаў Літоўскай метрыкі XVI ст.)" (Мн., 1958), У.М. Лазоўскага "Юрыдычная тэрміналогія ў мове беларускіх пісьмовых помнікаў XV - XVII стст." (Мн., 1966), Т.В. Алёхны "Структура і прагматыка вядомага тэкста (Прэдисловіе Льва Сапегі к Статуту Велікага Княжства Літоўскага 1588 г.)" (Мн., 1999), М.А. Новік "Лексіка Статута Вялікага княства Літоўскага: 1588" (Мн., 2003); асобныя юрыдычныя тэрміны зафіксаваны ў дысертацыях А.К. Шыкаловіча "Назвы роднасці і сваяцтва ў беларускай мове (на матэрыяле помнікаў беларускай пісьменнасці XIV - XVII стст.)" (Мн., 1969), В.А. Бекіша "Даследаванне лексікі беларускіх помнікаў XV - XVII стст. (Найменні асоб)" (Мн., 1971) і інш.

Аднак у сінхронным плане юрыдычная тэрмінасістэма беларускай мовы яшчэ не даследавалася, тады як яна аказвала і аказвае значны ўплыў на развіццё грамадска-палітычнага і дыпламатычнага слоўніка, фарміраванне афіцыйна-справавога і публіцыстычнага стыляў беларускай мовы. У сувязі з гэтым юрыдычная тэрмінасістэма патрабуе даследавання лінгвістаў.

Выбар тэмы, яе актуальнасць абумоўлены не толькі адсутнасцю падобнага роду даследаванняў, але і актуальнасцю пытанняў тэрміналогіі, неабходнасцю вызначэння шляхоў і спосабаў упарадкавання беларускай тэрміналогіі ўвогуле і юрыдычнай у прыватнасці, узрастаннем удзельнай вагі тэрміналогіі ў складзе беларускай літаратурнай мовы і вялікай важнасцю пытанняў культуры беларускай мовы, у тым ліку і культуры навуковага тэксту ў сучаснай беларусістыцы.

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі. Дысертацыйнае даследаванне з'яўляецца састаўной часткай Дзяржаўнай праграмы фундаментальных даследаванняў "Даследаванне беларускай

мовы, яе гісторыі, сучаснага стану, сувязей з іншымі славянскімі мовамі, распрацоўка гісторыі і тэорыі беларускай літаратуры ў кантэксце сусветнага літаратурнага працэсу" (ДПФД "Беларуская мова і літаратура"), зацверджанай Пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 29.01.2002 г. № 111.

Мэта і заданы даследавання. Асноўная мэта даследавання - аналіз лексіка-семантычнай і словаўтваральнай структуры юрыдычнай тэрмінасістэмы.

Рэалізацыя пастаўленай мэты прадугледжвае вырашэнне наступных задач:

- выявіць і сістэматызаваць моўныя адзінкі для намінацыі юрыдычных паняццяў, апісаць іх тэматычныя групы;
- ахарактарызаваць сістэмныя адносіны ўнутры гэтых груп;
- вызначыць крыніцы фарміравання юрыдычнай тэрмінасістэмы;
- правесці словаўтваральны аналіз тэрмінаў і ўстанавіць прадуктыўныя спосабы тэрмінаўтварэння;
- ахарактарызаваць развіццё беларускай юрыдычнай тэрмінасістэмы ў сувязі з развіццём права-палітычных адносін у грамадстве і з развіццём беларускай літаратурнай мовы.

Аб'ект і прадмет даследавання. Аб'ектам дысертацыйнага даследавання з'яўляюцца юрыдычныя тэрміны сучаснай беларускай мовы.

Предметам даследавання сталі 2200 найменняў паняццяў юрыспрудэнцыі, выяўленых з тэкстаў кодэксаў, заканадаўчых актаў, навуковых прац па юрыспрудэнцыі, з слоўнікаў і даведнікаў. Ужыванне тэрмінаў, вызначэнне іх дэфініцыі ў некаторых выпадках падаецца ў аўтарскім перакладзе з рускамоўных крыніц з прычыны адсутнасці ў беларускіх тэрміналагічных і тлумачальных слоўніках.

Гіпотэза. Юрыдычная тэрмінасістэма з'яўляецца функцыянальнай разнавіднасцю лексікі сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Метадалогія і метады праведзенага даследавання. Метадалагічную базу даследавання складае палажэнне аб мове як грамадскай з'яве, аб яе дыялектычным развіцці, аб цеснай сувязі формы і зместу.

Пастаўленыя мэта і задачы працы вызначылі выбар метадаў і прыёмаў даследавання. Фактычны матэрыял аналізаваўся з выкарыстаннем апісальнага метада, які дазволіў прасачыць семантычныя асаблівасці юрыдычных тэрмінаў, выявіць шляхі і спосабы іх тэрміналагізацыі, выявіць адметнасць іх структуры і ўтварэння; выкарыстоўваліся параўнальны метады і элементы статыстычнага аналізу.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў. Дысертацыйная работа з'яўляецца першым даследаваннем, у якім праведзены сістэмны аналіз сучаснай беларускай юрыдычнай тэрміналогіі, звязанай з крымінальным і цывільным правам. Упершыню апісаны

лексічны склад, выяўлены семантычныя сувязі ўнутры розных тэматычных груп, ахарактарызаваны ўсе спосабы словаўтварэння юрыдычных тэрмінаў.

У рабоце зроблена спроба комплекснага вывучэння і апісання абранай тэрмінасістэмы з улікам яе структуры і семантыкі. Выяўлены асноўныя спосабы намінацыі, характэрныя для юрыдычных паняццяў і працэсаў, прааналізавана асваенне беларускай мовай іншамоўных юрыдычных тэрмінаў. Вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны пры далейшай распрацоўцы тэорыі тэрміна ў беларускім мовазнаўстве.

Практычная значнасць атрыманых вынікаў. Матэрыялы і вывады даследавання могуць быць выкарыстаны для далейшага ўнармавання юрыдычнай тэрміналогіі ў плане фіксацыі і ў плане выкарыстання, для вырашэння пытанняў адбору і прэзентацыі тэрміналагічнай лексікі ў тлумачальных слоўніках беларускай літаратурнай мовы; пры складанні рознага тыпу слоўнікаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы (у прыватнасці, слоўніка юрыдычных тэрмінаў і інш.), у працэсе выкладання беларускай мовы ў вучэбных закладах (у прыватнасці, у спецыяльных курсах сучаснай беларускай літаратурнай мовы, спецкурсаў, на практычных занятках па лексікалогіі, семасіялогіі, лексікаграфіі, словаўтварэнні).

Асноўныя палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону:

1. Беларуская юрыдычная тэрмінасістэма з'яўляецца падсістэмай беларускай літаратурнай мовы і адлюстроўвае характар існуючых у ёй сувязей і адносін.
2. Развіццё юрыдычнай тэрмінасістэмы ў пэўнай ступені звязана з правава-палітычным жыццём народа і разам з тым з развіццём і функцыянаваннем беларускай літаратурнай мовы.
3. Асаблівасць беларускай юрыдычнай тэрмінасістэмы выяўляецца найперш у тым, што значную частку тэрмінаў складаюць агульнанародныя словы, значэнне якіх у асноўным супадае са значэннем адпаведных тэрмінаў.
4. Для юрыдычных тэрмінаў беларускай мовы характэрна праяўленне такіх лексіка-семантычных з'яў, як полісемія, сінанімія, дублетнасць і варыянтнасць, абумоўленых асаблівасцямі фарміравання і функцыянавання юрыдычных тэрмінаў і неўпарадкаванасцю тэрмінасістэмы.
5. Юрыдычныя тэрміны ўтвараюцца рознымі спосабамі - сінтаксічным, семантычным, марфалагічным, спосабам аснова- і словакладання, абрэвіяцыі, з якіх найбольш пашыранымі з'яўляюцца тры першыя, а ў межах марфалагічнага - суфіксальнае і бясуфіксальнае ўтварэнне адзяслоўных назваў працэсу.

Асабісты ўклад аўтара. Дысертацыя ўяўляе з сябе цэласнае навуковае даследаванне. Сабраныя юрыдычныя тэрміны, іх аналіз,

апрацоўка і сістэматызцыя з'яўляюцца вынікам самастойнага даследавання, у якім улічаны дасягненні айчыннага і замежнага тэрміназнаўства.

Апрабаваныя вынікаў дысертацыі. Дысертацыя абмяркоўвалася на пасяджэнні кафедры беларускай мовы УА "Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны". Асноўныя палажэнні і вынікі дысертацыі прайшлі апрабаванне на наступных канферэнцыях: IV Міжнародная навуковая канферэнцыя "Эканоміка і право переходного периода" (Гродна, 2000), Рэспубліканская навукова-метадычная канферэнцыя "Актуальныя праблемы моўнай адукацыі вучняў ва ўмовах рэфармавання агульнаадукацыйнай школы" (Мазыр, 2001), Навуковая канферэнцыя "Гуманізацыя учебногo процесса: личностный мотив и творческое развитие" (Бабруйск, 2001), Пятая навуковая чытанні, прысвечаныя Сцяпану Некрашэвічу (Гомель, 2001), Міжнародная навуковая канферэнцыя "Современные проблемы лексикографии" (Гродна, 2002), Міжнародная навуковая канферэнцыя "Проблемы української термінології" (Львоў, 2002), Міжнародная навуковая канферэнцыя "Форма, значение и функции единиц языка и речи" (Мінск, 2002), Рэспубліканская навуковая канферэнцыя аспірантаў "Развитию полесского региона - энергии молодых ученых" (Мазыр, 2002), II Міжнародная навуковая канферэнцыя "Скарына і наш час" (Гомель, 2002), XV Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя БООПРЯИ "Лингвистическая прагматика в содержании обучения языкам" (Мінск, 2003), Навуковыя чытанні, прысвечаныя памяці прафесара У.В. Анічэнкі (Гомель, 2003), VI навуковыя чытанні, прысвечаныя 120-годдзю з дня нараджэння С. Некрашэвіча (Гомель, 2003), Навуковыя чытанні, прысвечаныя 60-годдзю з дня нараджэння М.М. Воінава (Гомель, 2003), Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя "Развитие личности в дошкольном и школьном образовании: опыт, проблемы, перспективы" (Белград, Расія, 2003).

Апублікаванасць вынікаў. Змест дысертацыі адлюстраваны ў 17 публікацыях: 5 артыкулаў змешчаны ў рэцэнзуемых навуковых часопісах, 11 артыкулаў і 1 тэзісы ў зборніках навуковых канферэнцый. Агульны аб'ём публікацый па тэме дысертацыйнага даследавання складае 66 старонак.

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыйнае даследаванне складаецца з спіса ўмоўных скарачэнняў, уводзінаў, агульнай характарыстыкі працы, дзвюх глаў, заключэння, спіса выкарыстанай літаратуры, які ўтрымлівае 146 пазіцый, і дадатка, які змяшчае слоўнік юрыдычных тэрмінаў.

Агульны аб'ём даследавання - 162 старонкі, з якіх тэкст непасрэдна дысертацыі займае 108 старонак.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ РАБОТЫ

Ва ўводзінах даецца кароткая характарыстыка гісторыі станаўлення і развіцця юрыдычнай тэрміналогіі ва ўзаемасувязі з развіццём і станаўленнем беларускай літаратурнай мовы, абгрунтаўваецца выбар тэмы дысертацыйнага даследавання.

У агульнай характарыстыцы работы абгрунтавана актуальнасць работы, сфармуляваны мэты і заданы даследавання, адзначана навуковая навізна работы, яе тэарэтычная і практычная значнасць, раскрыты метадалагічная база, метады і прыёмы даследавання, выкладзены асноўныя навуковыя палажэнні, якія абараняюцца ў дысертацыйнай рабоце, асабісты ўклад суіскальніка, а таксама апрабаваныя вынікаў даследавання, указана структура работы і аб'ём дысертацыі.

У першай главе - "Лексіка-семантычная характарыстыка юрыдычных тэрмінаў у беларускай мове" - разглядаюцца асноўныя падыходы да вызначэння паняццяў "тэрмін", "тэрміналогія", праводзіцца дыферэнцыяцыя юрыдычных тэрмінаў з улікам іх функцыянальна-стылістычнай прыналежнасці, выяўляюцца і апісваюцца асноўныя лексіка-семантычныя з'явы, характэрныя для беларускай юрыдычнай тэрміналогіі, падкрэсліваюцца адметнасці юрыдычнага тэрміна. Глава складаецца з шасці раздзелаў.

У першым раздзеле аналізуюцца погляды вучоных на сутнасць паняццяў "тэрмін", "тэрміналогія", акцэнтуюцца ўвага на розных падыходах адносна тэорыі азначэння і характарыстыкі тэрмінаў: лагічнай - сувязь тэрміна з паняццем (Н.І. Кандакоў, Я.А. Клімавіцкі, А.Д. Хаюцін і інш.) і лінгвістычнай, калі тэрміны разглядаюцца як спецыфічныя адзінкі мовы з прычыны іх спецыяльнага ўжывання (А.Л. Маісеў, М.П. Кузьмін, К.А. Ляўкоўская і інш.), вызначаецца ўзаемасувязь лагічных і лінгвістычных фактараў у тэорыі і практыцы азначэння тэрміна, звяртаецца ўвага на агульныя і адметныя ўласцівасці, характэрныя тэрміналагічнай лексіцы, месца і адносіны тэрмінаў да лексікі літаратурнай мовы.

У другім раздзеле адзначаецца, што тэрміналогія крымінальнага і цывільнага права неаднародная па свайму саставу, што служыць асновай для дыферэнцыяцыі тэрмінаў з улікам іх функцыянальна-стылістычнай прыналежнасці на:

- 1) агульнаўжывальныя тэрміны (*скарга, звычай, выпадак, пасада*);
- 2) спецыяльна-юрыдычныя тэрміны (*маймасць, карыстанне, кантроль, прэтэнзія*);
- 3) спецыяльныя тэрміны іншых галін навукі і тэхнікі (*вірусная праграма, спектрограф, эміграцыя*).

У трэцім раздзеле на аснове канцэптуальнага палажэння пра тое, што сістэма тэрмінаў павінна быць ізаморфнай сістэме паняццяў пэўнай

галіны навукі, праводзіцца аналіз юрыдычных тэрмінаў з пункту гледжання патрабаванняў сістэмнасці.

Юрыдычныя тэрміны ўтвараюць тэрмінасістэму, якая абслугоўвае прававы бок жыцця грамадства, звязана з юрыспрудэнцыяй і мае абмяжаваную рамкамі прававых навук сферу ўжывання. Сістэмнасць тут праяўляецца ў звязанай суаднесенасці тэрмінаў і паводле свайго паняццёвага зместу, і паводле свайго афармлення.

У чацвёртым раздзеле, які складаецца з двух падраздзелаў, выяўляюцца рода-відавныя адносіны паміж значэннямі юрыдычных тэрмінаў крымінальнага і цывільнага права.

У першым падраздзеле аналізуюцца рода-відавныя адносіны юрыдычных тэрмінаў крымінальнага права. Напрыклад, тэрміны крымінальнага права ***шпіянаж, дзяржаўныя злачынствы і злачынства*** ўступаюць у рода-відавныя адносіны, дзе гіпонім *шпіянаж* 'злачынства з боку замежнага грамадзяніна або асобы без грамадзянства, якое выяўляецца ў перадачы, а таксама выкраданні або збору з мэтай перадачы замежнай дзяржаве, замежнай арганізацыі ці агентуры звестак, складаючых ваенную або дзяржаўную тайну' ўключае большую колькасць семантычных кампанентаў, чым яго гіперонім ***дзяржаўныя злачынствы*** 'найбольш цяжкія злачынствы, якія пасягаюць на найважнейшыя інтарэсы дзяржавы', які ў сваю чаргу з'яўляецца гіпонімам для паняцця ***злачынства*** 'прадугледжанае крымінальным законам грамадска небяспечнае дзеянне (або бяздзейнасць)'. Лагічным ядром гэтага ланцужка юрыдычных паняццяў з'яўляецца кампанент-інтэгратар ***злачынства***, які характарызуецца семантыкай высокай канструктыўнай значнасці і прадстаўляе іерархію.

У другім падраздзеле аналізуюцца юрыдычныя тэрміны цывільнага права. Напрыклад, паміж тэрмінамі цывільнага права ***каштоўныя паперы, прыватная ўласнасць і права ўласнасці*** назіраюцца рода-відавныя адносіны, дзе гіпонім ***каштоўныя паперы*** 'грашовыя дакументы, якія сведчаць зафіксавання ў іх маёмасныя правы або адносіны пазыкі інвестара гэтых дакументаў да эмітэнта' падпарадкоўваецца гіпероніму ***прыватная ўласнасць*** 'маёмасць, што належыць грамадзяніну як асобе фізічнай', які ў сваю чаргу з'яўляецца гіпонімам для паняцця ***права ўласнасці*** 'сукупнасць прававых норм, якія замацоўваюць і захоўваюць прыналежнасць маёмасці і ў першую чаргу сродкаў вытворчасці за дзяржавай, калектывам і асобным грамадзянінам'.

У пятым раздзеле разглядаецца полісемія юрыдычных тэрмінаў. Наяўнасць полісеміі ў тэрміналогіі гаворыць аб тым, што тэрмінасістэма не існуе ізалявана, а ўзаемадзейнічае як з агульнаўжывальнай лексікай, так і з іншымі тэрмінасістэмамі. У сферы юрыдычнай тэрміналогіі зыходным матэрыялам для стварэння новых тэрмінаў служаць агульнаўжывальныя па характары функцыянавання словы. Аналіз юрыдычных тэрмінаў, якія

паходзяць з агульнаўжывальнай лексікі, праведзены з улікам некалькіх узаемазвязаных пытанняў: тэматычнай класіфікацыі, асновы пераасэнсавання агульнаўжывальных слоў, іх ролі і месца ў складзе тэрмінаў-словазлучэнняў.

Усе агульнаўжывальныя лексемы, на аснове якіх утварыліся юрыдычныя тэрміны, падзелены на шэсць тэматычных груп: 1) назвы асоб паводле роднасных і сваяцкіх адносін (*айчым, бабуля, бацька, брат, дачка, дзеці, жонка, мачыха (мачаха), муж, падчарыца, пасынак, сын, сястра* і інш.); 2) назвы асоб паводле сацыяльнага стану, займаемай пасады і інш. (*абвінавачаны, адзінокая маці, адказчык, апякун, заяўнік, злачынца, кормячая маці, маці-геранія, мнагадзетная маці, падсудны, прадстаўнік, работнік няштатны, скупшчык, спадчыннік, суддзя, ураднік, утрыманцы* і інш.); 3) назвы канкрэтных прадметаў (*будынак, грамата, дакумент, дом, дошка, диплом, карта, кніга, кніжка, ліст, метрыка, памяшканне, пасведчанне, стол, часопіс* і інш.); 4) назвы дзеянняў (*абвінавачанне, абгон, апека, аперацыя, вывоз, дарэнне, нагляд, намова, насілле, падман, паклёп, показанне, прагназаванне, прад'яўленне, страта, увоз, уцёк* і інш.); 5) назвы адрэзкаў часу (*гадзіна, год, дзень, месяц, ноч, тыдзень* і інш.); 6) назвы адзінак адміністрацыйнага і тэрытарыяльнага падзелу (*акруга, веска, вобласць, гарадскі пасёлок, горад, дзяржава, пасёлак, раён, раённы цэнтр, частка* і інш.).

З'ява полісеміі ў юрыдычнай тэрміналогіі мае свае адметнасці, паколькі юрыдычны тэрмін набывае новае значэнне ў межах свайго тэрміналагічнага поля, і гэта звязана ў першую чаргу з рухомасцю лексічнай адзінкі і яе запатрабаванасцю да ўжывання. Юрыдычная тэрмінасістэма падраздзяляецца на некалькі мікрасістэм, кожная з якіх прадстаўляе пэўную галіну права. Да іх адносяцца, напрыклад, мікрасістэма дзяржаўнага права, адміністрацыйнага права, цывільнага права, крымінальнага права, цывільна-працэсуальнага права, крымінальна-працэсуальнага права, працоўнага права і інш. На перакрываванні мікрасістэм у межах юрыдычнай тэрмінасістэмы ўзнікае мнагазначнасць, напрыклад: *іск* у цывільным працэсе абазначае 'прад'яўленне ў суд або іншы юрысыдыцыйны орган на разгляд вырашэнне ў пэўным парадку патрабавання зацікаўленай асобы аб ахове спрэчнага фамадзянскага суб'ектыўнага права', у канстытуцыйным праве *іск* абазначае 'адзін са сродкаў рэалізацыі канстытуцыйнага права грамадзян на абарону судовую'.

У *першым падраздзеле* разглядаецца метафарызацыя як адна з крыніц полісеміі юрыдычных тэрмінаў. Яна мае адметнасць у юрыдычнай тэрміналогіі, паколькі пад уздзеянне метафарызацыі трапляе не ўсё тэрмін-словазлучэнне, а толькі асобныя яго кампаненты. Напрыклад: тэрмін-словазлучэнне *нерухомая маёмасць* 'у заканадаўстве замежных

дзяржаў лічыцца такой маёмасцю па сваёй прыродзе (зямельныя ўчасткі, будынкі, ураджай на карані, плады на дрэвах) або прызнаная такой паводле яе прызначэння (прадметы, якія ўласнік размясціў на сваім зямельным участку для яго абслугоўвання, напр., жывёла для апрацоўкі зямлі, земляробчыя прылады, насенне і інш.)' характарызуецца метафарызацыяй паводле прыкметы дзеяння толькі кампанента *нерухомая*.

Другі падраздзел прысвечаны метанімізацыі як другой крыніцы полісеміі юрыдычных тэрмінаў. Тое, што тэрміны характарызуюцца полісеміяй, якая ўзнікае на аснове метанімізацыі, яшчэ раз сведчыць аб цесных сувязях тэрміналагічнай лексікі з агульнаўжывальнай лексікай беларускай літаратурнай мовы. Гэты падраздзел складаецца з двух пунктаў.

У *першым пункце* аналізуюцца юрыдычныя тэрміны, утвораныя ў выніку метанімізацыі паводле асацыяцыі па сумежнасці, якая выклікаецца ў межах аб'ёму дэфініцыі аднаго і таго ж тэрміна, напрыклад, **акцэпт, апцыён, віза, канфірмацыя, мемарандум** і інш. Прыведзеныя юрыдычныя тэрміны ілюструюць працэс метанімізацыі, калі розныя дэфініцыі знаходзяцца ў адносінах асацыяцыі па сумежнасці з тэрмінаваным паняццем.

У *другім пункце* аналізуюцца адзінкавыя юрыдычныя тэрміны, утвораныя ў выніку метанімізацыі паводле рода-відавых адносін (**крымінальнае права, крымінальны працэс, пралангацыя, юрысдыкцыя**), калі адно значэнне мнагазначнага юрыдычнага тэрміна з'яўляецца родавым ў адносінах да яго другога значэння, якое ў адносінах да першага выступае як відавое.

У *шостым раздзеле*, які складаецца з трох падраздзелаў, разглядаецца сінанімія юрыдычных тэрмінаў, паколькі сучаснай беларускай юрыдычнай тэрміналогіі ўласціва полінайменнасць, калі адны і тыя ж паняцці названы рознымі тэрмінамі. Усяго зафіксавана звыш 200 сінанімічных юрыдычных тэрмінаў, з'яўленне якіх абумоўлена аб'ектыўнымі прычынамі.

У *першым падраздзеле* аналізуюцца абсалютныя сінонімы юрыдычнай тэрміналогіі (поўнае супадзенне па значэнні і ўжыванні тэрмінаў), ці дублеты, якія складаюць большасць. У падраздзеле выдзелены чатыры пункты.

У *першым пункце* разглядаюцца дублетныя пары "іншамоўны тэрмін-слова - уласны тэрмін-слова" (**дэлікт - правапарушэнне, казус - выпадак**).

У *другім пункце* разглядаюцца дублетныя пары "іншамоўны тэрмін-слова - уласны тэрмін-словазлучэнне" (**інтэрпрэтацыя - тлумачэнне закона, легат - завяшчальнае адпісанне**).

У *трэцім пункце* разглядаюцца дублетныя пары "ўласны тэрмін-слова - уласны тэрмін-словазлучэнне", у складзе якіх магчыма ўжыванне

іншамоўнага тэрмінакампанента (-аў) (*калецтва - цялесныя пашкоджанні, пазазямельнасць - права экстрэтарыяльнасці*).

У чацвёртым пункце разглядаюцца дублетныя пары "тэрмін-словазлучэнне - тэрмін-словазлучэнне" (*непрамы доказ - ускосны доказ, лячэнне прымусовае - прымусовыя меры медыцынскага характару*).

У другім падраздзеле разглядаецца дэфініцыйная сінанімія, сутнасць якой заключаецца ў тым, што "тэрмін выражае паняцце, але паняцце выражана і азначэннем тэрміна". У дэфініцыі яскрава выражаны істотныя прыметы тэрмінуемага класа прадметаў, напрыклад, 'быць асобай' і 'вызначаць пэўны ўзрост', пагэтану у юрыдычным тэрміне *дзеці* 'асобы, якія не дасягнулі паўналецця' сінанімамі будуць *дзеці - асобы*.

У трэцім падраздзеле разглядаюцца варыянты юрыдычных тэрмінаў, прадстаўленыя рознымі тыпамі да поўных тэрмінаў-словазлучэнняў - абрэвіятурай; складанаскарочаным словам; поўным тэрмінам-словазлучэннем, але з адрозненнем у лексічным складзе кампанентаў; тэрмінам-словазлучэннем, зменшаным на пэўны кампанент як вынік рознага ўтварэння (*Камітэт дзяржаўнай бяспекі - КДБ, юрыдычны консулыт - юрысконсулт*), і да тэрмінаў-слоў. Тэты тып варыянтаў мае адрозненні ў марфемнай структуры, у фанетычным ці арфаграфічным афармленні, у колькасці кампанентаў як вынік рознага ўтварэння (*абмова- намова, нагляд- надгляд, мыт* (гіст.) - *мыта* (гіст.), *грамадзянскі кодэкс - цывільны кодэкс*).

Другая глава - "Словаўтваральная структура беларускіх юрыдычных тэрмінаў" - прысвечана аналізу словаўтваральнай структуры юрыдычных тэрмінаў. Глава складаецца з пяці раздзелаў.

У першым раздзеле, які складаецца з чатырох падраздзелаў, аналізуюцца юрыдычныя тэрміны, утвораныя сінтаксічным спосабам. Даследаванне тэрмінаў юрыдычнай тэрміналогіі дазваляе канстатаваць дзеянне агульнай тэндэнцыі ў тэрміналогіі: новыя тэрміны характарызуюцца павелічэннем кампанентнага складу; падкрэсліць высокую прадуктыўнасць дадзенага спосабу ўтварэння юрыдычных тэрмінаў, як і тэрмінаў іншых галін навукі і тэхнікі, што тлумачыцца найперш магчымасцю максімальнага адлюстравання ў тэрміне дыферэнцыйных прымет паняцця; вызначыць адметнасць юрыдычных тэрмінаў паводле спосабу выражэння кампанентаў: яны характарызуюцца захаваннем у якасці апорнага кампанента заўсёды, а ў якасці залежнага (-ых) кампанента (-аў) у пераважнай большасці назоўніка.

У першым падраздзеле разглядаюцца члянімыя тэрміны-словазлучэнні, якія характарызуюцца фармальным раз'яднаннем кампанентаў.

У першым пункце выдзелены свабодныя тэрміны-словазлучэнні, у якіх кожны кампанент выступаў як тэрмін і можа ўступаць у двухбаковую

связь (*старана абвінавачання - старана, абвінавачанне, старана абароны, дзяржаўнае абвінавачанне, грамадскае абвінавачанне і інш.*).

У *другім пункце* выдзелены несвабодныя тэрміны-словазлучэнні, у якіх кампаненты, узятыя ізалавана, не могуць быць тэрмінамі (*слоўны партрэт, адсутны без вестак*).

У *другім падраздзеле* аналізуюцца нечлянімыя тэрміны-словазлучэнні, якія блізкія да ўстойлівых выказаў, што дазваляе назваць іх "тэрмінамі-фразеалагізмамі" (*яўка з пакаяннем, персана грата*).

У *першым пункце* выдзелены тэрміны-фразеалагізмы іншамоўнага паходжання (*ліберум вета, статус-кво*).

У *другім пункце* выдзелены тэрміны-фразеалагізмы ўласнага паходжання (*трынацятая зарплата, закладны ліст*).

У *трэцім падраздзеле* вызначаецца лексіка-граматычны склад тэрмінаў-словазлучэнняў. Юрыдычная тэрмінасістэма характарызуецца выкарыстаннем толькі назоўнікаў у якасці апорнага кампанента ў тэрмінах-словазлучэннях, а ў якасці залежнага (-ых), акрамя назоўніка (*падзел маёмасці, склад суда*), могуць выступаць прыметнік (*следчыя дзеянні, судовае даручэнне*), лічэбнік (*першая інстанцыя, трэція асобы*), займеннік (*пазбаўленне воінскіх і іншых званняў*). Назоўнікі як апорныя кампаненты юрыдычных тэрмінаў абазначаюць канкрэтныя прадметы (*двор судовы*), асобу чалавека (*народныя засядацелі*). адцягнення паняцці (*бяздзейнасць злчынная*), дзеянні і працэсы (*злўжыванне ўладай або службовым становішчам*).

У *чацвёртым падраздзеле* прадстаўлены тыпы канструкцый тэрмінаў-словазлучэнняў паводле колькасці слоў-кампанентаў.

У *першым пункце* выдзелены двухкампанентныя юрыдычныя тэрміны розных канструкцый паводле парадку падачы апорнага і залежнага кампанентаў і часціны мовы апошняга (*агляд следчы; адвод суддзі; гонар і годнасць; першая інстанцыя*).

У *другім пункце* выдзелены трохкампанентныя юрыдычныя тэрміны розных канструкцый (*агляд рэчавых доказаў; адваротная сіла закона; асабліва небяспечны рэцыдывіст*).

У *трэцім пункце* выдзелены нешматлікія паводле колькасці, але прадстаўленыя разнастайнымі па сваёй будове адзінкамі чатырохкампанентныя юрыдычныя тэрміны (*вышэйшы орган дзяржаўнай улады; даўнасць прыцягнення да крымінальнай адказнасці; імунітэт дзяржаўнай замежнай юрысдыкцыі*).

У *чацвёртым пункце* адзначаюцца тэрміны-апісанні, якія суадносяцца па будове са складаназалежнымі сказамі ці ўяўляюць экстэнсіянальныя канструкцыі (*орган, які вядзе крымінальныя справы; незаконны выбар, збыт і захоўванне спіртных напіткаў*).

Аналіз юрыдычных тэрмінаў-словазлучэнняў дае падставу сцвярджаць, што самымі пашыранымі і колькасна прадстаўленымі

з'яўляюцца двухкампанентныя словазлучэнні (1062), якія выяўляюць вялікую спаянасць сваіх кампанентаў і некаторую тэндэнцыю да пераўтварэння ў аднаслоўнае абзначэнне, што ў кожнай мове рэалізуецца сваім індывідуальным шляхам.

У другім раздзеле аналізуецца юрыдычныя тэрміны, утвораныя семантычным спосабам. У юрыдычнай тэрміналогіі семантычны спосаб з'яўляўся адным з самых пашыраных, што абумоўлена гісторыяй развіцця юрыдычнай тэрміналогіі, якая фарміравалася на аснове ўласных моўных сродкаў, але ў наш час пераважае сінтаксічны. Семантычнае пераўтварэнне агульнаўжывальных слоў, прыстасаванне іх да выкарыстання ў новай якасці (у якасці тэрміна) вядома для юрыдычнай тэрмінасістэмы беларускай мовы з даўніх часоў. Пераход агульнаўжывальных слоў у разрад юрыдычных тэрмінаў адбываецца ў выніку звужэння значэння агульнаўжывальных слоў.

У *першым падраздзеле* разглядаецца адзін са спецыфічных спосабаў семантычнай дэрывацыі юрыдычных тэрмінаў - звужэнне значэння агульнаўжывальнага слова.

У *першым пункце* вызначаецца звужэнне значэння праз дэфініцыю (*дзеці* 'асобы, якія не дасягнулі паўналецця'; *уцёк* 'самавольнае пакіданне месца адбыцця пакарання або меры стрымання ў выглядзе трымання пад вартай').

У *другім пункце* вызначаецца звужэнне значэння праз камбінацыю двух спосабаў - семантычнага (звужэння значэння) і сінтаксічнага (дача азначэння), дзе спецыфічныя асаблівасці спецыяльнага паняцця выражаюцца праз азначэнні ў састаўных юрыдычных тэрмінах (*выканаўчы ліст, масавыя беспарадкі*).

У юрыдычнай тэрмінасістэме адзначана таксама функцыянаванне тэрміналагічных гнёздаў, у якіх звужэнне значэння галоўнага слова ажыццяўляецца мноствам вызначэнняў, якія адначасова служаць для ўтварэння відавых тэрмінаў (*арышт дысцыплінарны /маёмасці/ карэспандэнцыі; спяганне бяспрэчнае/дысцыплінарнае/маёмаснае*).

У *трэцім раздзеле*, які складаецца з двух падраздзелаў, аналізуецца марфалагічны спосаб утварэння юрыдычных тэрмінаў. Прадуктыўнасць марфалагічнага спосабу ў юрыдычнай тэрмінасістэме, як і іншых галін навукі і тэхнікі, тлумачыцца тым, што пры ўтварэнні тэрмінаў такім спосабам закладзены асновы структурнай сістэматызацыі (што вельмі важна для тэрміналогіі), інакш для абзначэння аднатыпных паняццяў выкарыстоўваюцца аднатыпныя спосабы словаўтварэння.

Першы падраздел прысвечаны аналізу найбольш прадуктыўнага ў юрыдычнай тэрмінасістэме афіксальнага ўтварэння юрыдычных тэрмінаў, пры якім новае слова ўзнікае ў выніку далучэння да ўтваральнай асновы (слова) словаўтваральнай марфемы (афікса) ці марфем (афіксаў), а ў залежнасці ад тыпу афікса ці іх колькасці, а таксама колькасных дадзеных

вытворных юрыдычных тэрмінаў афіксальнае ўтварэнне падзяляецца на суфіксальнае, прэфіксальнае, бяссуфікснае.

У *першым пункце* разглядаецца суфіксальны спосаб утварэння, калі вытворныя юрыдычныя тэрміны размяркоўваюцца паводле дзесяці словаўтваральных тыпаў, з якіх толькі два вызначаюцца прадуктыўнасцю: "аснова дзеяслова + суфікс з элементам -н-" (**абвяшчэнне - абвяшчаць, аднаўлепне - аднаўляць; абскарджанне - абскардзіць, пашкоджанне - пашкодзіць; адкліканне - адклікаць, затрыманне - затрымаць**) і "аснова прыметніка + суфікс -асць" (**законнасць - законны, злачыннасць - злачынны**).

У *другім пункце* разглядаецца прэфіксальны спосаб утварэння адзінкавых юрыдычных тэрмінаў (**невывананне - вывананне, няяўка - яўка**).

У *трэцім пункце* разглядаецца бяссуфіксны спосаб утварэння юрыдычных тэрмінаў, калі ад асновы дзеяслова ўтвораны назоўнікі і асноўным словаўтваральным сродкам выступав флексія, ці сістэма флексій (**вышук - вышукваць, допыт - дапытваць**).

Бяссуфікснае ўтварэнне юрыдычных тэрмінаў ілюструе, як юрыдычная тэрмінасістэма папаўняецца тэрмінамі-словамі агульнаўжывальнага паходжання, не выйшаўшы за межы лексіка-граматычнай прыналежнасці да назоўніка, разам з тым дае магчымасць назваць дзеянні тэрмінамі, асабліва характэрнымі для крымінальнага права.

У *другім падраздзеле* - "Аснова- і словаскладанне як спосаб утварэння юрыдычных тэрмінаў" - аналізуюцца вытворныя складаныя тэрміны. У залежнасці ад камбінавання кампанентаў (складаюцца асновы, словы, аснова і слова ці асновы з адначасовым далучэннем суфікса) выдзелены: асноваскладанне (**прававед - ведаць правы**); словаскладанне (**форс-мажор, эксперт-крыміналіст**); аснова-словаскладанне (**правапераемства - права + пераемства**); складана-суфіксальнае ўтварэнне (**правапарушэнне ~ права + парушаць + -энн-, самакіраванне - сам + кіраваць + -нн-**).

У *чацвёртым раздзеле* прадстаўлены марфолога-сінтаксічны спосаб утварэння юрыдычных тэрмінаў. У юрыдычнай тэрміналогіі, як і ў агульнаўжывальнай мове, назіраецца працэс пераходу з адной часціны мовы ў другую, аднак пры гэтым скарыстоўваецца толькі субстантывацыя (**асуджаны, зняволены**), якая выкарыстоўваецца ў юрыспрудэнцыі галоўным чынам па прычыне сваёй "эканомнасці". Як вынік працэсу субстантывацыі ў юрыдычнай тэрміналогіі ўзнікае магчымасць утвараць новыя тэрміны на базе агульнавядомых слоў і іх граматычных форм.

У *пятым раздзеле* разглядаецца абрэвіяцыя як спосаб утварэння адзінкавых юрыдычных тэрмінаў, якія маюць сваю адметнасць у

выкарыстанні, што тлумачыцца неабходнасцю дакладна, поўна называць з мэтай адэкватнага ўспрымання.

У *першым падраздзеле* выдзелены гукавыя юрыдычныя тэрміны-абрэвіятуры (*МУС - Міністэрства ўнутраных спраў, МЮ - Міністэрства юстыцыі*).

У *другім падраздзеле* выдзелены літарныя юрыдычныя тэрміны-абрэвіятуры (*ВПК [впэка] - выхаваўча-працоўная калонія, ЗЗ [зэээ] - збор законаў*).

Такім чынам, у словаўтварэнні юрыдычных тэрмінаў функцыянуюць спосабы, мадэлі і сродкі, прадстаўленыя ў агульным фондзе сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

1. Сучасная беларуская юрыдычная тэрміналогія, якая прайшла складаны шлях станаўлення і развіцця, у структурна-семантычных адносінах уяўляе сабой цэласную сістэму. Тэта сістэмнасць праяўляецца перш за ўсё ў здольнасці быць сродкам зносін у сферы правава-палітычнага жыцця беларускага народа, а таксама у снанванні ў ёй адпаведных лексіка-тэматычных і лексіка-семантычных груп.

Юрыдычным тэрмінам уласціва сістэмнасць у плане зместу. Родавідавья адносіны - адна з істотных уласцівасцей юрыдычных тэрмінаў [3, 14, 16].

2. Юрыдычная тэрміналогія адлюстроўвае характар існуючых у наш час прававых інстытутаў, тых прававых адносін, якія дзейнічаюць як нормы жыцця. Яе развіццё непасрэдна звязана з гісторыяй развіцця, функцыянавання беларускай літаратурнай мовы, з гісторыяй форм правава-палітычнага жыцця беларускага народа, што абумоўлівае знікненне адных тэрмінаў (*дзяржаўны абвінаваўца, вываланцы, выкліканне на руку* і інш.) і з'яўленне другіх; уплывам рускай мовы ў працэсе тэрмінатворчасці. Паводле функцыянальна-стылістычнай прыналежнасці тэрміны крымінальнага і цывільнага права падзяляюцца на агульнаўжывальныя тэрміны, спецыяльна-юрыдычныя тэрміны і спецыяльныя тэрміны іншых галін навукі і тэхнікі [24, 5, 6, 17].

3. Лексіка-семантычны аналіз юрыдычных тэрмінаў выяўляе наяўнасць такой з'явы, як полісемія, якая мае свае адметнасці ў юрыдычнай тэрмінасістэме, паколькі юрыдычныя тэрміны набываюць новыя значэнні ў межах свайго тэрміналагічнага поля, што звязана з рухомасцю і запатрабаванасцю лексічных адзінак да ўжывання. Выяўлены дзве асноўныя крыніцы полісеміі: метафарызация і метанімізация [15].

4. Адметнасць беларускай юрыдычнай тэрмінасістэмы заключаецца ў цеснай сувязі значнай часткі тэрмінаў з агульнанароднай мовай, яе лексікай (у якасці тэрмінаў выкарыстоўваюцца агульнанародныя словы:

абвінавачанне, агляд, адказнасць, вышук, гвалтаванне, данос, допыт, пакаранне, скарга і інш.).

Сувязь юрыдычнай тэрмінасістэмы з агульнанароднай лексікай выяўляецца і ў тым, што многія юрыдычныя тэрміны ўжываюцца не толькі ў юрыдычнай літаратуры, але і ў іншых тэкстах, дзе яны выкарыстоўваюцца ў пераносна-метафарычным значэнні [1, 9, 17].

5. Для юрыдычнай тэрмінасістэмы характэрна з'ява сінаніміі, узнікненне якой абумоўлена сутыкненнем запазычаных і ўласнабеларускіх тэрмінаў (*дэлікт - правапарушэнне, фальсіфікацыя - подлог, адвокат - абаронца, сімуляцыя - притворства* і інш.), з якіх найбольш характэрна ўжыванне іншамоўных слоў класічнага паходжання, што сталі інтэрнацыянальнымі, ці розных найменняў юрыдычных паняццяў у беларускай мове (*бессвядомасць - поўная адсутнасць памяці, ілжэсведчанне - паказанне заведама лжывае*).

З'ява сінаніміі ў юрыдычнай тэрмінасістэме характарызуецца наяўнасцю рознага тыпу сінонімаў па будове (слова - слова, слова - словазлучэнне, словазлучэнне - словазлучэнне) пры перавазе поўнай семантычнай іх адпаведнасці, ці дублетнасці (*казус — выпадак, бессвядомасць - поўная адсутнасць памяці, крыміналістычная тактыка - следчая тактыка, грамадзянскі кодэкс - цывільны кодэкс*).

Не характэрна юрыдычнай тэрмінасістэме аманімія, што тлумачыцца перш за ўсё патрабаваннямі і сутнасцю самой юрыспрудэнцыі, якая не павінна дапускаць розначытанняў, крыватолкаў, якая кожнае супрацьпраўнае дзеянне павінна кваліфікаваць з самай высокай ступенню дакладнасці і адпаведным чынам абазначыць.

Не характэрна юрыдычнай тэрмінасістэме і антанімія, акрамя адзінкавых выпадкаў антаніміі лексічных адзінак, што з'яўляюцца тэрмінамі ці кампанентамі юрыдычных тэрмінаў, паколькі юрыспрудэнцыя мае справу з аналізам антыграмадскіх з'яў [7, 10].

6. Вывучэнне словаўтваральнай структуры сучаснай беларускай юрыдычнай тэрмінасістэмы крымінальнага і цывільнага права дазваляе выдзеліць наступныя разнавіднасці:

а) паводле будовы юрыдычныя тэрміны падзяляюцца на простыя (*абвінавачанне, адхіленне, затрыманне, зняволенне*), *складаныя (правовед, самаабарона)* і састаўныя (*арышт маёмасці, касацыйны прэтэст; агляд рэчывых доказаў, распарадчае пасяджэнне суда; абскарджанне дзеянняў службовых особ; протакольная форма дасудовай падрыхтоўкі матэрыялаў*); ва ўсіх тыпах тэрмінаў апорны кампанент выражаны назоўнікам, а залежны тэрмінакампанент - прыметнікам, назоўнікам і ў адзінкавых выпадках займеннікам, лічэбнікам; састаўныя юрыдычныя тэрміны займаюць вядучае месца ў сучасным тэрмінаўтварэнні, што тлумачыцца іх здольнасцю з найбольшай

паўнатоў і дакладнасцю перадаваць неабходныя характэрныя адзнакі названага паняцця;

б) субстантываваныя формы (марфолога-сінтаксічны спосаб утварэння) у сістэме юрыдычнай тэрміналогіі складаюць нешматлікую, але прыкметную і важную па сутнасці юрыспрудэнцыі адну тэматычную групу - найменныя асоб, якія звязаны з вядзеннем судовай справы (**арыштаваны, асуджаны, віноўны, падазроны, прысяжны, ссільны** і інш.), сярод якіх у адзінкавых выпадках адзначаюцца формы жаночага полу (**арыштаваная, зняволеная, подсудная, ссільная**) з прычыны афіцыйнага стылю заканадаўства і ўжывання назоўнікаў мужчынскага рода для абазначэння асоб мужчынскага і жаночага полу;

в) адзначаюцца вытворныя тэрміны-назоўнікі розных спосабаў утварэння, але найбольш прадуктыўнымі з'яўляюцца суфіксальныя ўтварэнні найменняў следчых працэсаў і дзеянняў, органаў дазнання і суда - аддзяслоўныя адзінкі на -энн-е /-енн-е /-анн-е /-нн-е (**абскарджанне, ануляванне, дознанне, змякчэнне, зняволенне, пакаранне, расследаванне, ухіленне**), абстрактныя найменні на -асць ад прыметнікаў (**даўнасць іскавая, законнасць, недатыкальнасць, публічнасць, судзімасць**) [2, 8, 11, 12, 13].

Праведзенае комплекснае апісанне і вывучэнне лексікі, якая адносіцца да сферы крымінальнага і цывільнага права, адкрывае далейшыя перспектывы сістэмнага даследавання ўсяго корпусу беларускай юрыдычнай тэрмінасістэмы.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Артыкулы ў рэцэнзуемых часопісах:

1. Буракова М.У. Да характарыстыкі агульнаўжывальнай лексікі ў складзе юрыдычных тэрмінаў //Известия Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины. - 2002.-№1(10), Беларуская мова-26. - С. 70-74.
2. Буракова М.У. Из истории развития юридической терминологии в белорусском языке //Проблеми української термінології. - Львів: Національний університет "Львівська політехніка", 2002. - № 454. - С. 389-392.
3. Буракова М.У. Марфалагічны спосаб утварэння юрыдычных тэрмінаў //Веснік Мазырскага педагагічнага ўніверсітэта. - Мазыр. ~ 2002. - № 7. - С. 97-101.
4. Буракова М.У. Гіпоніма-гіперанімічныя адносіны тэрмінаў крымінальнага права //Известия Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины. - 2003. - № 6 (21). - С. 33-37.
5. Буракова М.У. Шматфункцыянальны слоўнік юрыдычных тэрмінаў //Слово и словарь = Vocabulum et vocabularium: Сборник научных трудов по лексикографии. - Гродно: ГрГУ, 2002. - С. 132-133.

Матэрыялы і тэзісы:

6. Уласныя імёны і тэрміны //Экономика и право переходного периода: Материалы IV Международной научной конференции. - Гродно: Изд-во Гродненского филиала НИСЗ, 2000. - С. 202.
7. Буракова М.У. Тыпы аданамастычнай дэрывацыі тэрмінаў у беларускай мове //Актуальныя праблемы моўнай адукацыі вучняў ва ўмовах рэфармавання агульнаадукацыйнай школы: Зборнік матэрыялаў рэспубліканскай навукова-метадычнай канферэнцыі 22-23 сакавіка 2001 г. - Мазыр: МДПУ, 2001. - С. 9-13.
8. Буракова М.У. Шляхі і спосабы вывучэння тэрміналагічнай лексікі //Гуманізацыя ўчебнага працэса: асабісты мотыв і творчы развіццё: Тэзісы дакладаў навуковай канферэнцыі, Бобруйск, 29-30 сакавіка 2001 г. - Мн.: БГЭУ, 2001. - С. 119-120.
9. Буракова М.У. Да характарыстыкі ўплыву рускай мовы на тэрмінаўтварэнне ў беларускай мове //Пятыя навуковыя чытанні, прысвечаныя Сцяпану Некрашэвічу: Матэрыялы навуковай канферэнцыі. - Гомель: УА "ГДУ імя Ф. Скарыны", 2001. - С. 42-44.
10. Буракова М.У. Лацінізмы ў складзе беларускай юрыдычнай тэрміналогіі //Форма, значэнне і функцыі адзінак мовы і рэчы:

Материалы докладов международной научной конференции, Минск, 16-17 мая 2002 г. В 3 ч. - Мн.: МГЛУ, 2002. - Ч. 3. - С. 4-6.

11. Буракова М.У. Да характарыстыкі юрыдычных тэрмінаў-словазлучэнняў //Развитию полесского региона - энергию молодых ученых: Материалы республиканской научной конференции аспирантов. - Мозырь: УО "МГПУ", 2002. - С. 205-208.
12. Буракова М.У. Да пытання аб лексіка-семантычных працэсах у юрыдычнай тэрміналогіі //Скарына і наш час: Матэрыялы II Міжнароднай навуковай канферэнцыі 16-17 мая 2002 г. Ч. II. - Гомель: УА "ГДУ імя Ф. Скарыны", 2002. - С. 38-41.
13. Буракова М.У. Субстантывацыя як спосаб утварэння юрыдычных тэрмінаў //Лингвистическая прагматика в содержании обучения языкам: Материалы XV международной научно-практической конференции БООПРЯИ. Ч. 1. - Мн.: БГМУ, 2003. - С. 35-37.
14. Буракова М.У. Семантычная дэрывацыя ў юрыдычнай тэрміналогіі //Слова і час: Навуковыя чытанні, прысвечаныя памяці прафесара У.В. Анічэнкі. Зборнік навуковых артыкулаў. Ч. 1. - Гомель: УА "ГДУ імя Ф. Скарыны", 2003. - С. 25-31.
15. Буракова М.У. Сістэмнасць юрыдычнай тэрміналогіі //М навуковыя чытанні, прысвечаныя 120-годдзю з дня нараджэння акадэміка НАН Беларусі С. Некрашэвіча: Зборнік навуковых артыкулаў. - Гомель: УА "ГДУ імя Ф. Скарыны", 2003. - С. 13-15.
16. Буракова М.У. Полісемія эквівалентных агульнаўжывальных слоў-прагатыпаў юрыдычных тэрмінаў //Научные чтения, посвященные 60-летию Н.Н. Воинова: Сборник научных статей. - Гомель: УО "ГДУ им. Ф. Скорины", 2003. - С. 25-28.
17. Буракова М.У. О связи развития юридической терминологии и литературного языка //Развитие личности в дошкольном и школьном образовании: Материалы международной научно-практической конференции. - Белгород: БГУ, 2003. - С. 61-63.

РЭЗЮМЕ

БУРАКОВА МАРЫНА УЛАДЗІМІРАЎНА

ЮРЫДЫЧНАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Ключавыя словы: тэрмін, тэрміналогія, ізамарфізм, сістэмнасць, гіпанімія, полісемія, сінанімія, дублетнасць, варыянтнасць, сінтаксічны спосаб, марфалагічны спосаб, субстантывацыя, семантычны спосаб, аснова- і словаскладанне, абрэвіяцыя.

Аб'ектам даследавання з'яўляюцца юрыдычныя тэрміны сучаснай беларускай мовы. Прадметам даследавання сталі 2200 найменняў паняццяў юрыспрудэнцыі.

Мэта даследавання - прааналізаваць юрыдычныя тэрміналагічныя адзінкі з улікам лексіка-семантычнай і словаўтваральнай структуры.

Метады даследавання: апісальны, параўнальны метады і элементы статыстычнага.

Навуковая навізна дысертацыйнага даследавання заключаецца ў тым, што сістэмны аналіз сучаснай беларускай юрыдычнай тэрміналогіі, звязаны з крымінальным і цывільным правам, раней не праводзіўся. Упершыню апісаны лексічны склад, выяўлены семантычныя сувязі ўнутры розных тэматычных груп, ахарактарызаваны ўсе спосабы словаўтварэння юрыдычных тэрмінаў.

У рабоце зроблена спроба комплекснага вывучэння і апісання абранай тэрмінасістэмы з улікам яе структуры і семантыкі. Выяўлены асноўныя спосабы намінацыі, характэрныя для юрыдычных паняццяў і працэсаў, прааналізавана асваенне беларускай мовай іншамовных юрыдычных тэрмінаў.

Практычная значнасць дысертацыйнага даследавання заключаецца ў тым, што атрыманыя вынікі могуць быць выкарыстаны пры складанні рознага тыпу слоўнікаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы (у прыватнасці, слоўніка юрыдычных тэрмінаў); у працэсе выкладання беларускай мовы ў вучэбных (пры чытанні тэарэтычных курсаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, спецкурсаў, на практычных занятках па лексікалогіі, сямасіялогіі, лексікаграфіі, словаўтварэнні); для далейшага развіцця юрыдычнай навукі ў плане ўдасканалення яе тэрміналогіі і скарыстання яе на практыцы.

РЕЗЮМЕ

БУРАКОВА МАРИНА ВЛАДИМИРОВНА

ЮРИДИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ

Ключевые слова: термин, терминология, изоморфизм, системность, гипонимия, полисемия, синонимия, дублетность, вариантность, синтаксический способ, морфологический способ, субстантивация, семантический способ, осново- и словосложение, аббревиация.

Объектом исследования являются юридические термины современного белорусского языка. Предметом исследования стали 2200 наименований понятий юриспруденции.

Цель исследования - проанализировать юридические терминологические единицы с учётом лексико-семантических особенностей и словообразовательной структуры.

Методы исследования: описательный, сравнительный методы и элементы статистического.

Научная новизна диссертационного исследования заключается в том, что системный анализ современной юридической терминологии, связанный с уголовным и гражданским правом, ранее не проводился. Впервые описан лексический состав, выявлены семантические связи внутри различных тематических групп, охарактеризованы все способы словообразования юридических терминов.

В работе сделана попытка комплексного изучения и описания избранной терминосистемы с учётом её структуры и семантики. Выявлены основные способы номинации, характерные для юридических понятий и процессов, проанализировано освоение белорусским языком иностранных юридических терминов.

Практическая значимость диссертационного исследования заключается в том, что полученные результаты могут быть использованы при составлении различного типа словарей современного белорусского литературного языка (в частности, словаря юридических терминов); в процессе преподавания белорусского языка в вузах (при чтении теоретических курсов современного белорусского литературного языка, спецкурсов, на практических занятиях по лексикологии, семасиологии, лексикографии, словообразованию); для дальнейшего развития юридической науки в плане усовершенствования её терминологии и использования её на практике.

SUMMARY

BURAKOVA MARINA VLADIMIROVNA

THE LAW TERMINOLOGY IN BYELORUSSIAN LANGUAGE

Key words: term, terminology, isomorphism, systems relations, hyponymy, polysemy, synonymy, doubling character, variance, syntactic way, morphological way, substantivation, semantic way, stem- and word - composition, abbreviation.

The object of the research is the law terms in modern Byelorussian language.

The subject of the research is 2200 jurisprudence concepts.

The purpose of the work is the lexico-semantic and word-formative structure analysis of law terminological system.

The methods of the research are descriptive, comparative methods and partially statistical.

The scientific novelty of the dissertational research consists in the fact that the systems analysis of a modern Byelorussian law terminology dealing with criminal and civil law has not been carried out before. For the first time the lexical structure is described, the semantic relations inside various thematic groups are revealed, all word-formation ways of law terms are characterised.

In the research the attempt of complex study and description of chosen terminological system with taking into consideration its structure and semantics is made. The principal ways of naming that are typical for legal concepts and processes are revealed, the assimilation of the borrowed law terms by the Byelorussian language is analysed.

The practical significance of the dissertational research lies in the thesis that the received results can be used for compiling variant type dictionaries of modern Byelorussian language (in particular, terminological dictionary of law terms); in process of teaching the Byelorussian language in higher educational institutions (while giving theoretical courses of modern Byelorussian literary language, special courses, practical seminars on lexicology, semasiology, lexicography, word-formation); for the further development of jurisprudence in the sense **of its** terminology improvement and its use in practice.